

AUTONOMIJA SVEUČILIŠTA I IZGRADNJA OKVIRA ZA OSIGURANJE KVALITETE U SUSTAVU VISOKOG OBRAZOVANJA U BOSNI I HERCEGOVINI

UNIVERSITY AUTONOMY AND BUILDING A FRAMEWORK FOR QUALITY ASSURANCE IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Mr. sc. Marko-Antonio Brkić
Sveučilište Hercegovina
Mostar, Bosna i Hercegovina

REZIME

U radu se pokazuje u kojoj je mjeri prisutna institucionalna autonomija sveučilišta (kroz četiri jasna područja: organizacijska autonomija, financijska autonomija, kadrovska autonomija i akademska autonomija) u normativnoj i izvedbenoj perspektivi razvoja sveučilišta u odnosu na zamišljeni sustav osiguravanja kvalitete u visokom obrazovanju. obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Rezultati analize normativnog okvira jasno pokazuju da je prostor za ostvarivanje autonomije sveučilišta u Bosni i Hercegovini sam po sebi nedovoljno usklađen s Europskim prostorom visokog obrazovanja i drugim dokumentima međunarodnih standarda koji se odnose na kvalitetu u visokom obrazovanju. No, manifestacije u kojima se autonomija sveučilišta ostvaruje u javnoj sferi u Bosni i Hercegovini, barem iz onoga što je dostupno kroz javne izvore, dovoljno ukazuju na povezanost s procesima koji se mogu označiti kao potpuno suprotni vrijednostima autonomije sveučilšta usmjerene ka osiguranju kvalitete. Izgradnja okvira za osiguranje kvalitete u sustavu visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini predugo traje i ne daje očekivane rezultate.

Ključne riječi: autonomija sveučilišta, Bosna i Hercegovina, performativno naspram normativnog, osiguranje kvalitete.

ABSTRACT

The paper shows to what degree the university's institutional autonomy is present (through four clear areas: organizational autonomy, financial autonomy, staffing autonomy and academic autonomy) in the normative and performative perspectives of university development in relation to the envisioned system of quality assurance in higher education in Bosnia and Herzegovina. The results of the analysis of the normative framework clearly show that the space for realizing the autonomy of universities in Bosnia and Herzegovina is in itself insufficiently aligned with the European Higher Education Area and other documents of international standards related to quality in higher education. However, the manifestations in which university autonomy is realized in the public sphere in Bosnia and Herzegovina, at least from what is available through public sources, sufficiently indicates a connection with processes that can be marked as completely contrary to the values of university autonomy oriented towards quality assurance.

Key words: university autonomy, Bosnia and Herzegovina, performative versus normative, quality assurance.

1. UVOD

U mnogim zemljama, pogotovo u prostoru suvremene Europske unije, broj sveučilišne studentske populacije u dobi od 18-25 godina penje se i preko 70%, a broj svršenih srednjoškolaca koji se u zemljama poput Slovenije, Hrvatske, Srbije i sličnima, opredjeljuje za neki od oblika tercijarnog obrazovanja kreće se od oko 65 do skoro 80% (Slovenija). U Bosni i Hercegovini taj je broj značajno niži, oko 39%. Međutim, jedan od ključnih zadataka suvremenog društva je detektirati uvjete i mogućnosti za balansiranje između instrumentalne i vrijednosne racionalnosti uloge Sveučilišta. Drugim riječima, potrebno je upoznati elemente i silnice koje konstituiraju društvenu ulogu Sveučilišta, ali jednako tako i njegovu otpornost prema redukciji na isključivu okrenutost tržištu rada i potrebi produciranja (visokokvalificirane) radne snage kao i potrebu za obrazovnim i znanstvenim radom za opći razvoj i preobrazbu društva. Preobrazba nije moguća bez snažnog i autonomnog sveučilišta kao pokretača ključnih procesa.

2. KVALITETA VISOKOG OBRAZOVANJA

Suvremeni svijet u potpunosti je okrenut razvoju, a jedna od najsnažnijih poluga razvoja svakako je prostor visokoga obrazovanja, kojemu je jedna od ključnih funkcija visoko obrazovanje i znanstveno istraživanje. Paradoksalno, u Bosni i Hercegovini danas imamo puno manje znanstveno-istraživačkih resursa nego što ih je bilo na raspolaganju u drugoj polovici XX. stoljeća. Veliku većinu znanstvenog i istraživačkog posla obavljaju sveučilišta, koja su ujedno i okruženja za postizanje najviših obrazovnih stupnjeva u jednom društvu. Ova činjenica odražava važnost i značaj visokog obrazovanja, koji se nužno temelji na određenim vrijednostima što proistječu jednako iz tradicije razvoja visokog obrazovanja kao i iz okolnosti razvoja suvremenog društva. Da bi sveučilište kao ustanova moglo biti učinkovito svakako treba kao preduvjet imati razvojnu snagu i potencijal koji proizlaze ponajviše iz kvalitete njegova djelovanja. Upravljanje kvalitetom u visokom obrazovanju zahtjevan je i složen koncept koji odražava mnoge dimenzije društvene stvarnosti, od kojih praćenje i izgradnja pojedinih koncepata što bitno utječu na kvalitetu zahtijeva dugotrajnu pripremu i pažljiv i detaljan pristup. Stoga je upravljanje tim procesima od ključne važnosti za učinkovito i uspješno djelovanje u prostoru visokog obrazovanja. Za razliku od ostalih društvenih segmenata uključenih u formalno obrazovanje i znanstveno-istraživački rad, poput škola, instituta, raznih centara i ostalih vrsta ustanova, sveučilište predstavlja jedinstveni koncept koji u sebi objedinjuje integritet visokog obrazovanja, potpunu slobodu istraživanja i preispitivanja kao i referentni centar za širu zajednicu kojoj služi kao jedan od najrelevantnijih resursa za rješavanje i proučavanje najsloženijih društvenih i profesionalnih pitanja i pojava.

Sama pojava sveučilišta kao kompleksnog ustroja stvarnosti što odražava intelektualni angažman, detaljno izgrađene programe i procedure, istraživački duh i slobodan kritički pristup stvarnosti koja nas okružuje, kroz svako od znanstvenih područja, polja i grana, zahtijeva stabilnost i sigurnost samog tog sustava, jednako kao i moralni i profesionalni integritet te pouzdanost rada njegovih djelatnika. Kroz povijest, kao jedan od najvažnijih instituta koji je sačuvao i dalje čuva integritet i slobodu, kristalizirao se koncept „autonomije sveučilišta“.

Autonomija sveučilišta i upravljanje kvalitetom u visokom obrazovanju predmet su interesa ovog istraživanja, ponajprije njihov međusobni odnos, odnosno povezanost koja u našem okruženju nije dovoljno istražena. Način na koji se konstituira vrijednost autonomije sveučilišta poseban je za svaku ustanovu ponaosob. Pa ipak, postoje određene karakteristike same ideje sveučilišta čija dinamika odražava vrijednost autonomije u odnosu na ciljeve prema kojima je visoko obrazovanje usmjereno, stoga upravljanje kvalitetom, a posebno ono

koje je snažno povezano s autonomijom sveučilišta, predstavlja značajnu dimenziju obrazovnog menadžmenta.

3. AUTONOMIJA SVEUČILIŠTA

Autonomija sveučilišta pojam je relativno novijeg datuma postanka. Negdje u 18. stoljeću, prvi se put spominje u današnjem smislu riječi sintagma 'autonomija sveučilišta'. Uvodi ju Wilhelm von Humboldt u svome poznatome djelu *Über die innere und äussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten in Berlin* iz 1810. gdje kaže:

„No budući da duhovni rad u čovječanstvu napreduje samo kao suradnja, i to ne samo zato da bi netko mogao nadomjestiti ono što drugome nedostaje, nego da uspješna djelatnost jednoga nadahnjuje drugoga i za sve opće, izvorno, samo u pojedincu, pojedinačno ili izvedeno, moć zračenja postaje vidljiva, unutarnja organizacija ovih institucija mora proizvoditi i održavati neprekinutu, samooživljavajuću, ali neusiljenu i nenamjernu interakciju.“ (vlastiti prijevod, op.a.)¹ [1]

Koncept svojevrstne autonomije učilišta prepoznaje se zapravo još u starom vijeku gdje postoje zahtjevi za strukturnim jačanjem općeg društvenog napretka putem standardiziranih znanstvenih spoznaja i obrazovnih obrazaca prenošenja znanja, ali pravo bujanje sveučilišnoga doba započinje u 19. stoljeću, ponajprije s von Humboldtom, koji je ideju sveučilišta zamislio prvenstveno kao „zajednicu istraživača“, ali zatim i s u početku anglikanskim, a potom značajnim britanskim katoličkim intelektualcem 19. stoljeća, kardinalom Johnom Henryjem Newmanom, jednim od utemeljitelja Oxfordskog pokreta, i autorom knjige *The Idea of University*, u koju je ugradio ideju vrijednosti traganja za znanjem zbog znanja samoga [2]. Autonomija sveučilišta omogućila je perspektivu novog društvenog sloja, klasu intelektualaca koji su nerijetko bili prisiljeni opravdavati, obrazlagati i doslovno braniti vlastita gledišta, rezultate istraživanja i postavke smjelijih teorija koje nisu bile društveno konformirane. Jedno od ključnih načela autonomije sveučilišta je i sloboda i jedinstvo istraživanja i poučavanja. Ideja autonomije sveučilišta od državnih vlasti, od ekonomskih centara moći, od crkve i duhovnih elita ili bilo kojeg segmenta društvenog establišmenta, ključna je u osiguravanju slobode istraživanja i poučavanja. S druge strane, autonomija sveučilišta ne pretpostavlja niti se u suštini odnosi na izdvajanje institucije sveučilišta iz društvenih odnosa, iz socijalnog okruženja, naprotiv, spoznaje i rezultati dostignuti kroz sveučilišna istraživanja povezani su s općim razvojem društva. Važan segment koji je proistekao iz autonomije sveučilišta je kritički pristup, koji je mnoge istraživače oslobodio tradicionalno uvriježenih ili čak i nametnutih teorija, pravaca i škola, i otvorio put novim pristupima istraživanju. Ono što razlikuje autokratske od demokratskih društava i režima, između ostaloga, je i odnos prema vrijednostima, pa prema tome i prema vrijednosti autonomije sveučilišta. Jedno od teorijskih pitanja u suvremenoj znanosti koje se može povezati s konceptom osiguranja kvalitete je svakako i pitanje kompetencijskog pristupa visokom obrazovanju. Budući da se kompetencije kao takve nalaze u izlaznim komponentama sustava visokog obrazovanja, bilo bi potrebno ispitati akademskog kadra (kao produktivni element u sustavu visokog obrazovanja), a posebno onih koji upravljaju sistemima visokog obrazovanja, posebno onih koji upravljaju kvalitetom u visokom obrazovanju: kakve su njihove kompetencije i na kojim vrijednostima su utemeljene. S obzirom na demonstriranu važnost i vrijednost autonomije sveučilišta koja bi trebala osigurati prostor slobodnog mišljenja značajno bi bilo identificirati esencijalne dimenzije koncepta autonomije sveučilišta, međutim to nije nimalo lagan zadatak. Iz različitih razloga postoje različiti pristupi definiranju i/ili konstruiranju fenomena autonomije sveučilišta. Ipak, bilo da je riječ o prenaplašenom osjećaju dispozicioniranja sveučilišta izvan društvenih odnosa, posebno odnosa moći, ili da je, pak, riječ o relativizaciji samog uokvirivanja načela i opsega

¹ <https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/5305/229.pdf?sequence=1>

prostora slobodnog djelovanja, što je nerijetko slučaj u sustavima projicirane ali prikrivene etatizirane kontrole i nadzora, autonomija sveučilišta ima određene dimenzije koje se gotovo samoidentificiraju i teško se mogu kontraargumentirati. Te se dimenzije već godinama sustavno prate i analiziraju na raznim globalnim platformama, a jedna od najznačajnijih je ona koju provodi Europska asocijacija sveučilišta (EUA) u čijoj metodologiji su značajno obuhvaćene četiri sfere djelovanja autonomije sveučilišta, naime: a) organizacijska autonomija, b) financijska autonomija, c) kadrovska autonomija i d) akademska autonomija.² Poveznicu ovih elemenata i uopće fenomena autonomije sveučilišta s osiguranjem kvalitete u visokom obrazovanju, za potrebe ovog rada, usmjeravamo kroz odrednice navedene u dokumentu *Magna Charta Universitatum* iz 2020, kada je u obnavljanju ključnih načela i vrijednosti postavljenih 1988. godine, između ostaloga, navedeno i sljedeće:

„**Intelektualna i moralna autonomija** obilježje je svakog sveučilišta i preduvjet ispunjenja vlastitih odgovornosti prema društvu. Ta neovisnost treba biti priznata i zaštićena od strane vlada i društva u cjelini, i snažno branjena od samih institucija. Kako bi ispunila svoj potencijal, sveučilišta zahtijevaju pouzdan društveni ugovor s civilnim društvom, onaj koji podupire težnju za **najvišom mogućom kvalitetom akademskog rada**, s punim poštivanjem **institucionalne autonomije**.“³ (naglasio M-A. B.) [4]

4. POVEZANOST AUTONOMIJE SVEUČILIŠTA I OSIGURANJA KVALITETE

Prema gledištima Europske asocijacije univerziteta (EUA), koja je najozbiljnije u posljednje vrijeme uspostavila instrument za praćenje razvoja autonomije sveučilišta (dosad su objavljena četiri izvještaja – 2009, 2011, 2017 i 2023. godine), ključne dimenzije autonomije sveučilišta su organizacijska, financijska, kadrovska i akademska. [5] Da bismo mogli izvlačiti bilo kakve mogućnosti povezivanja autonomije sveučilišta i izgradnje sustava osiguranja kvalitete u visokom obrazovanju, potrebno je napraviti pregled stanja za svaku od ove četiri dimenzije.

Organizacijska autonomija sveučilišta odnosi se na akademske i administrativne strukture, na rukovodstvo ustanove na razini sveučilišta i na način i oblik vođenja Sveučilišta. U Bosni i Hercegovini u normativnom smislu u skoro svim područjima nadležnih obrazovnih vlasti prevladava relativno visoka razina autonomije u odnosu na ključne procese organizacijske autonomije. Naime, kad je u pitanju izbor izvršnog čelnika ustanove (rektora) normativna podloga omogućuje proceduru da sveučilišta samostalno izaberu rektora, a kriteriji za izbor su uglavnom ujednačeni, osim u Kantonu Sarajevu gdje je zakonom regulirano da se za rektora na javnom sveučilište traži izbor u znanstveno-nastavno zvanje redovitog profesora (ili ekvivalent), a za rektora na „privatnom“ sveučilištu za rektora može biti izabrana osoba sa zvanjem redovitog ili izvanrednog profesora, odnosno njihova ekvivalenta (u umjetničkom i znanstvenom smislu). U performativnom smislu, izbor rektora sveučilišta već dulje vrijeme u bosanskohercegovačkoj javnosti pokazuje političku, pa čak i stranačku vezanost za vladajuće strukture, na pojedinim sveučilištima, a u nekim slučajevima za rektora ili vršitelja dužnosti rektora biraju se osobe koje ne ispunjavaju zakonske odredbe (npr. izbor u zvanje redovitog profesora), ali ipak, nigdje se u Bosni i Hercegovini izbor rektora ne potvrđuje od strane nadležnih vlasti niti se događa da javne vlasti imenuju/postavljaju rektora sveučilišta, kao što je primjerice u Rumunjskoj, gdje izbor rektora potvrđuje nadležni ministar, ili u Turskoj, gdje

² Bosna i Hercegovina nije uključena u praćenje ključnih parametara autonomije sveučilišta, a u četiri izvještaja dosad objavljena, od 2009. do danas, moguće je pratiti razvoj koncepta autonomije sveučilišta kroz 38 indikatora za brojne, mahom europske zemlje. Posljednji izvještaj objavljen u ožujku 2023. dostupan je ovdje: <https://eua.eu/resources/publications/1061-university-autonomy-in-europe-iv-the-scorecard-2023.html>.

³ Ovaj dokument do trenutka pripreme ovog rada, prema podacima središnjeg ureda registrara Magna Charta, potpisao je rektor samo jednog sveučilišta u Bosni i Hercegovini – Univerziteta u Tuzli (6. svibnja 2021. godine). Zanimljivo, prethodnu verziju iz 1988. potpisalo je svega nekoliko rektora sveučilišta iz BiH, Univerzitet u Sarajevu iste godine, a ostali desetljećima nakon što je dokument objavljen (Sveučilište u Mostaru 2004., a Univerzitet u Banjoj Luci i Univerzitet u Tuzli 2008. godine).

od 2018. godine predsjednik republike imenuje sve rektore bez ikakve prethodno provedene procedure na samim sveučilištima, što je praksa koja nije zabilježena nigdje drugdje u Europi (v. University Autonomy in Europe IV, The Scorecard 2023, str. 20.⁴). Kriteriji za osiguranje kvalitete Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete ne referiraju se detaljno na ovaj element organizacijske autonomije.

Financijska autonomija sveučilišta odnosi se na mogućnost prikupljanja sredstava, mogućnost i pravo posjedovanja vlastitih objekata (zgrada), podizanje kredita ili posuđivanje novčanih sredstava kao i na mogućnost određivanja školarine. U ovom radu nema dovoljno prostora za precizniju analizu odnosa između normativno vrlo neujednačene i za javna sveučilišta puno povoljnije financijske autonomije (a što je posebno ispoljeno u zakonodavnom okviru u Kantonu Sarajevo) i performativne razine praćenja rezultata i pokazatelja kvalitete visokog obrazovanja, barem u najosnovnijem smislu cost/benefit analize. Ovo vrlo zahtjevno i složeno pitanje zahtijeva pažljiviji pristup, ali u ovoj prigodi čini se nužnim istaknuti da je ovo pitanje potpuno neuređeno, da se kod „javnih“ sveučilišta financijska autonomija nerijetko doživljava po primjeru „koliko ti treba, zagrabi“, iako su u najvećoj mjeri u pitanju javna sredstva, dakle poreznih obveznika, a kod „privatnih“ sveučilišta u određenoj mjeri prisutna je svijest (i ne samo svijest nego i određena postupanja na pojedinim sveučilištima, a što su dijelom pokazala i posljednja nastojanja policijskih agencija oko prikupljanja dokaza i podizanja optužnica za nezakonite i koruptivne radnje koje su za cilj imale stjecanje protuzakonitog profita) koja financijsku autonomiju podvodi pod mogućnost za zaradu, za stjecanje dobiti, iako u čl. 1. Zakona o ustanovama BiH jasno stoji da je svaka obrazovna ustanova *ipso facto* neprofitna. O financijskoj autonomiji potrebno je provesti opsežno, detaljno i precizno istraživanje, koje će pokazati kakva je povezanost financijske autonomije i postizanja kvalitete visokog obrazovanja, uz sve prisutne poteškoće, poput diskriminacije, političke i svake druge korupcije, zloupotrebe položaja i ovlasti, i tako dalje. Zanimljivo, iako zakonske odredbe kod većine nadležnih obrazovnih vlasti određuju da se visokoobrazovne ustanove mogu financirati isključivo iz onih izvora koji ne ugrožavaju njihovu autonomiju, jedini zakon koji eksplicitno navodi *financijsku autonomiju* je Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo iz 2022. godine, a koji je u odnosu na ovu dimenziju autonomije sveučilišta napravio ponajviše neusklađenosti i neravnopravnosti među subjektima visokog obrazovanja.

Kadrovska autonomija sveučilišta odnosi se na mogućnost da se u neovisnom postupku mogu zapošljavati i angažirati djelatnici sveučilišta, uključujući akademsko i administrativno osoblje, kao i da im se može omogućavati napredovanje u njihovom statusu.

I u kriterijima za akreditaciju ustanova Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvalitete, u potkriteriju 5.4. navodi se da „visokoškolska ustanova pruža prilike za profesionalni razvoj svih svojih zaposlenih, te ih podstiče da te prilike iskoriste“. Ovdje se ogleda mogućnost za kadrovska autonomiju sveučilišta, barem na normativnom planu, ali u praksi, na performativnoj razini, odnosi su daleko od poželjnih, drugim riječima, iako kadrovska autonomija nominalno postoji i omogućava sveučilištima najširu moguću autonomiju u jačanju vlastitog kadra, kako akademskog tako i administrativnog, brojne situacije ukazuju na vrlo snažnu političku korupciju, pogotovo na javnim sveučilištima, zatim na vrlo ograničene ili gotovo nikakve rezultate korištenja vlastitih resursa i programa za poticanje razvoja postojećeg akademskog i administrativnog kadra, ili na još lošiju situaciju kod „privatnih“ sveučilišta koji nedovoljno koriste čak i veći stupanj slobode u regrutiranju i poticanju izvrsnih pojedinaca, pogotovo mladih i perspektivnih znanstvenika i nastavnika i nerijetko kadrovska autonomiju doživljavaju kao prostor koji im omogućava da „smanje troškove“ i angažiraju već zaposlene ili umirovljene nastavnike. Naravno, na mogućnost korištenja kadrovske autonomije bitno utječu i financijska i organizacijska autonomija, a

⁴ <https://www.eua.eu/downloads/publications/eua%20autonomy%20scorecard.pdf>

„privatna“ sveučilišta tu svakako nisu na čvrstom terenu, budući da u najvećoj većini nemaju nikakvog pristupa javnim sredstvima koja bi mogli koristiti za jačanje kadrovske potencijala i snaženje ljudskih resursa općenito. Međutim, performativna razina kadrovske autonomije može se ukratko prikazati na način usporedbe razvoja i intenziteta angažmana akademskog kadra. Primjerice, u susjednoj Republici Hrvatskoj na milijun stanovnika objavi se 2.010 relevantnih⁵ znanstvenih radova, u Srbiji 1.158, u Sloveniji čak 3.228, a u Danskoj ili Švicarskoj i preko 5.000, a u Bosni i Hercegovini svega 474 znanstvena rada na milijun stanovnika. Dakle, iako je kadrovska autonomija u najvećoj mjeri zajamčena i osigurana ona ne proizvodi niti približno željeni (a kamoli usporediv ili u bilo kojem smislu relevantan) učinak u području kvalitete znanstveno-istraživačkog rada, a povezano s tim i cjelokupne djelatnosti visokog obrazovanja.

Akadska autonomija sveučilišta predstavlja bi mogućnost odlučivanja o studijskim posjetama, broju studenata koji studiraju, načinu izbora i upisa kandidata za studij, kao i o strukturi i sadržaju studijskih programa. I ovdje uglavnom normativno stvari stoje prilično povoljno u odnosu na institucionalnu autonomiju sveučilišta, ali određene naznake daju do znanja da je i ova – najčistija od svih razina autonomije sveučilišta – donekle uvjetovana. Naime, u pojedinim zakonskim rješenjima, kao što je Zakon o visokom obrazovanju u Zeničko-Dobojskom kantonu, postoje definicije koje navode da „radi ostvarenja javnog interesa, a u cilju obezbjeđenja neophodnog stručnog kadra, Ministarstvo može zahtijevati od javne visokoškolske ustanove da uvede novi studijski ili inovira postojeći studijski program, kojim se omogućava sticanje odgovarajućih kvalifikacija.“ (čl. 122). To donekle ne čudi, s obzirom da je zakonodavac u izmjenama zakona izmijenio dio koji preciznije definira autonomiju sveučilišta i taj dio nazvao „Prava visokoškolske ustanove“, kao da bi *pravo* i *autonomija* bile istoznačnice ili pojmovi koji se u ovom kontekstu mogu koristiti kao zamjena jednoga za drugo, što svakako nije slučaj (čl. 9.). Na koncu, prema vlastitoj procjeni autora ovog teksta, upravo je ovaj konkretni zakon u najvećoj mjeri derogirao normativni koncept autonomije sveučilišta u odnosu na onaj koji se razvija u Europskom prostoru visokog obrazovanja ili barem u odnosu na ključne vrijednosti koje ga karakteriziraju.

5. REFERENCE

- [1] Humboldt, W. (1810). Über die innere und äussere Organisation der höheren wissenschaftlichen Anstalten, Berlin, pristupljeno na <https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/5305/229.pdf>
- [2] Reilly, J.E., Turcan, R.V., Bugaian, L. (2016). The Challenge of University Autonomy. In: Turcan, R.V., Reilly, J.E., Bugaian, L. (eds) (Re)Discovering University Autonomy. Palgrave Macmillan, New York. https://doi.org/10.1057/9781137388728_1
- [3] Lipnjak, T. (2016) Autonomija sveučilišta i kompetencijski pristup obrazovanju u kontekstu društva znanja (diplomski rad), Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za pedagogiju-Odsjek za sociologiju (mentor: dr. Zvonimir Komar, komentorica: dr. Jasmina Božić), pristupljeno na <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/7970/1/Diplomski%20rad%20Lipnjak%20korigirano%20pr%20ema%20uputama.pdf>
- [4] *Magna Charta Universitatum*, pristupljeno na <https://magna-charta.org/magna-charta-universitatum>
- [5] Bennetot Pruvot, E., Estermann T. i Popkhadze N. (2023) University Autonomy in Europe IV. The Scorecard. Brussels: European University Association (EUA), pristupljeno na: <https://eua.eu/resources/publications/1061:university-autonomy-in-europe-iv-the-scorecard-2023.html>

#

⁵ Broj radova na engleskom jeziku godišnje, podaci su za 2020. godinu, prema Scopusu, odnosno *International Science Ranking*, www.scimagojr.com